e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

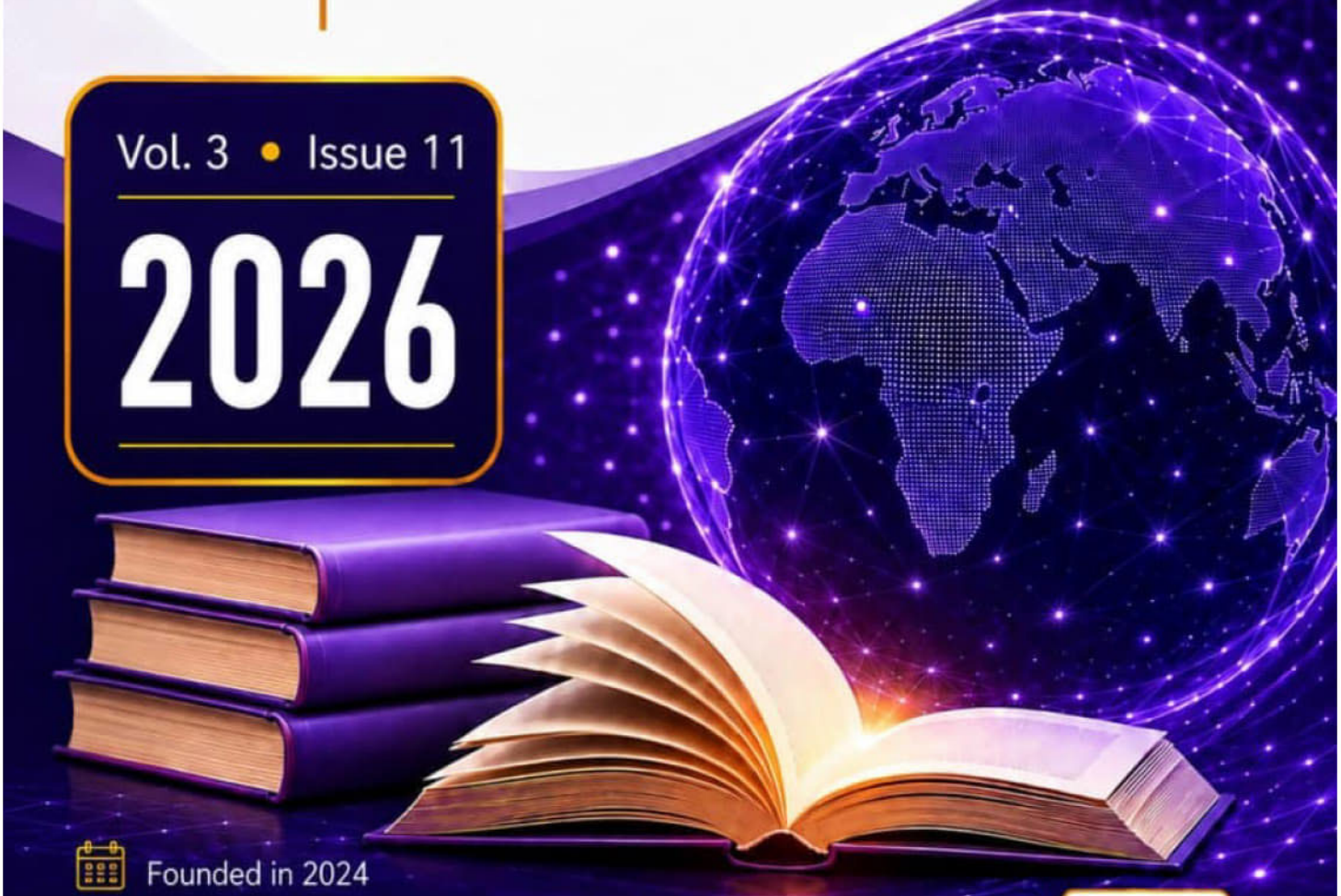
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/gasv4v17

INGLIZ VA O‘ZBEK NARRATIV MATNLARIDA MAKON BIRLIKLARINING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Berdiyeva Go‘zal Nizomjon qizi
Samarqand davlat chet tillar instituti, dotsent.
e-mail: berdiyevaguzal1995@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0007-8562-1357

Annotatsiya.
Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek narrativ matnlarida makon birliklarining lingvopragmatik xususiyatlari qiyosiy jihatdan o‘rganiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi makon ma’nosini ifodalovchi leksik va grammatik vositalarning narrativ diskursdagi kommunikativ vazifalarini, ularning hikoyachi va qahramon nuqtayi nazarini shakllantirishdagi o‘rnini hamda matn mazmuniga pragmatik ta’sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida tavsifiy, kontekstual, qiyosiy-chog‘ishtirma va pragmatik tahlil metodlaridan foydalanish nazarda tutiladi.
Kalit so‘zlar: narrativ diskurs, makon birliklari, lingvopragmatika, makon deiksisi, deiktik markaz, hikoyachi, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o‘zbek tili, badiiy matn.

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ЕДИНИЦ В АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ НАРРАТИВНЫХ ТЕКСТАХ

Бердиева Гузал Низомжон кизи
Самаркандский государственный институт иностранных языков, доцент.

Аннотация.
В статье проводится сравнительное исследование лингвопрагматических особенностей пространственных единиц в английских и узбекских нарративных текстах. Основная цель исследования заключается в выявлении коммуникативных функций лексических и грамматических средств выражения пространственных значений в нарративном дискурсе, определении их роли в формировании точки зрения повествователя и персонажа, а также установлении их прагматического воздействия на содержание текста. В процессе исследования предполагается использование описательного, контекстуального, сравнительно-сопоставительного и прагматического методов анализа.
Ключевые слова: нарративный дискурс, пространственные единицы, лингвопрагматика, пространственный дейксис, дейктический центр, повествователь, сравнительный анализ, английский язык, узбекский язык, художественный текст.

LINGUOPRAGMATIC FEATURES OF SPATIAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK NARRATIVE TEXTS

Berdiyeva Go‘zal Nizomjon qizi
Samarkand State Institute of Foreign Languages, Associate Professor.

Abstract.
This article presents a comparative study of the linguopragmatic features of spatial units in English and Uzbek narrative texts. The primary objective of the research is to identify the communicative functions of lexical and grammatical means expressing spatial meanings in narrative discourse, determine their role in shaping the perspectives of the narrator and characters, and examine their pragmatic influence on textual meaning. The study is intended to employ descriptive, contextual, contrastive, and pragmatic methods of analysis.
Keywords: narrative discourse, spatial units, linguopragmatics, spatial deixis, deictic center, narrator, comparative analysis, English language, Uzbek language, literary text.

Kirish. Tilshunoslikda makon kategoriyasi voqelikdagi obyektlar, shaxslar va hodisalarning joylashuvi, o‘zaro munosabati hamda harakat yo‘nalishini ifodalovchi muhim semantik kategoriyalardan biri hisoblanadi. Makon tushunchasi til tizimida otlar, ravishlar, ko‘makchilar, predloglar, kelishik shakllari va boshqa grammatik vositalar orqali namoyon bo‘ladi. Biroq makon birliklarining vazifasi faqat obyektning qayerda joylashganini bildirish bilan cheklanmaydi. Ular nutq ishtirokchilarining nuqtayi nazarini ifodalash, axborotni muayyan tartibda taqdim etish va matnning pragmatik mazmunini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Narrativ diskurs voqea-hodisalarni muayyan nuqtayi nazardan hikoya qilishga asoslangan kommunikativ tuzilma bo‘lib, unda voqealar makon va zamon doirasida tasvirlanadi. Bunday matnlarda makon birliklari hikoya qilinayotgan voqealarning geografik yoki fizik joylashuvini ko‘rsatish bilan birga, hikoyachining pozitsiyasi, qahramonlarning idroki

ISSN 3060-5059 (Online)

va o‘quvchining voqealarga munosabatini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli makon birliklarini lingvopragmatik nuqtayi nazardan o‘rganish narrativ matnning mazmuniy va kommunikativ xususiyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Ingliz va o‘zbek tillari makon munosabatlarini ifodalashda muayyan umumiyliklarga ega bo‘lsa-da, grammatik qurilishi va ayrim makon ko‘rsatkichlarining qo‘llanish xususiyatlari bilan farqlanadi. Ingliz tilida makon munosabatlari ko‘pincha predloglar va deiktik ravishlar orqali ifodalansa, o‘zbek tilida kelishik qo‘shimchalari, ko‘makchilar, ravishlar hamda ko‘rsatish olmoshlari muhim o‘rin tutadi. Mazkur farqlar narrativ matnlarda makonning qanday konseptuallashtirilishi va o‘quvchiga qanday taqdim etilishiga ta’sir qilishi mumkin.

Tadqiqotning asosiy vazifalari ingliz va o‘zbek tillarida makon ma’nosini ifodalovchi asosiy leksik-grammatik vositalarni tavsiflash, narrativ diskursda makon deiksisi va deiktik markazning vazifalarini aniqlash, makon birliklarining hikoyachi va qahramon nuqtayi nazarini ifodalashdagi o‘rnini yoritish hamda ingliz va o‘zbek tillaridagi makon birliklarining pragmatik xususiyatlarini qiyoslashdan iborat.

Ushbu maqolaning nazariy ahamiyati makon birliklarini narrativ diskurs doirasida lingvopragmatik jihatdan tahlil qilish tamoyillarini tizimlashtirish bilan belgilanadi. Amaliy ahamiyati esa olingan natijalardan qiyosiy tilshunoslik, pragmalingvistika, matn lingvistikasi va badiiy matn tahliliga oid mashg‘ulotlarda foydalanish imkoniyati bilan izohlanadi.

Makon kategoriyasining lingvistik xususiyatlari, deiksis, referensiya va narrativ diskurs masalalari zamonaviy tilshunoslikda turli nazariy yondashuvlar asosida o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotning nazariy asosini pragmatika, matn lingvistikasi, kognitiv tilshunoslik va narratologiyaga oid ilmiy qarashlar tashkil etadi. Pragmatikaning nazariy asoslarini ishlab chiqishda Charles W. Morrisning semiotikaga oid qarashlari hamda Stephen C. Levinsonning pragmatikaga bag‘ishlangan tadqiqotlari muhim ahamiyatga ega. Levinson deiksisni nutq vaziyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan til hodisasi sifatida izohlaydi [2]. George Yule pragmatik ma’noni kontekst, nutq ishtirokchilari va kommunikativ vaziyat bilan bog‘liq holda tushuntiradi. Uning qarashlari makon birliklarining ma’nosi faqat lug‘aviy mazmun bilan belgilanmasligini, balki ularning muayyan vaziyatda qanday qo‘llanishiga ham bog‘liqligini ko‘rsatadi [3]. Masalan, ingliz tilidagi here birligi fizik makonni ko‘rsatishi bilan birga, qahramonning o‘z joylashuviga nisbatan munosabatini ham ifodalashi mumkin.

Makon munosabatlarini kognitiv jihatdan o‘rganishda Leonard Talmy tadqiqotlari alohida o‘rin tutadi. Talmy til orqali harakat, joylashuv va fazoviy munosabatlarning qanday konseptuallashtirilishini tahlil qiladi. Uning yondashuvi makonning til tizimida qanday tarkibiy qismlarga ajratilishi va qanday vositalar bilan ifodalanishini tushunishga yordam beradi [4]. Ushbu qarashlar ingliz va o‘zbek tillaridagi makon birliklarini qiyoslashda nazariy ahamiyatga ega.

Narrativ matnning tashkil topishi va hikoyachi nuqtayi nazarini o‘rganishda Gérard Genette hamda Mieke Bal tadqiqotlari muhim manbalar hisoblanadi. Genette narrativning vaqt, tartib, davomiylik va hikoyalash usullari bilan bog‘liq jihatlarini tahlil qilgan bo‘lsa, Bal narrativ tuzilma va matnni idrok etish masalalarini yoritadi [5; 6]. Garchi ushbu tadqiqotlarning asosiy e’tibori bevosita makon birliklariga qaratilmagan bo‘lsa-da, ulardagi hikoyachi va nuqtayi nazar haqidagi qarashlar makonning narrativ vazifalarini tushuntirish uchun metodologik ahamiyatga ega.

Matnning kommunikativ tashkil topishini o‘rganishda Robert-Alain de Beaugrande va Wolfgang Dresslerning matn lingvistikasiga oid ishlari ham muhim o‘rin egallaydi. Ularning yondashuvi matnni alohida gaplar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘zaro bog‘langan kommunikativ birlik sifatida tahlil qilish zarurligini asoslaydi [7]. Shu nuqtayi nazardan, makon birliklarining vazifasi alohida gap doirasida emas, balki butun narrativ matnning mazmuniy va kommunikativ tuzilishi bilan bog‘liq holda o‘rganilishi lozim.

Yuqorida ko‘rib chiqilgan nazariy manbalar makon birliklarini pragmatik, kognitiv va narratologik jihatdan tahlil qilish uchun asos yaratadi. Shu bilan birga, ingliz va o‘zbek narrativ matnlarida makon birliklarining vazifalarini yagona qiyosiy yondashuv asosida o‘rganish uchun aniq matn materiallari, kontekstual misollar va izchil tahlil mezonlari talab etiladi.

Mazkur maqolada makon birliklari uch asosiy yo‘nalishda ko‘rib chiqiladi: birinchidan, ularning makon munosabatlarini ifodalovchi semantik xususiyatlari; ikkinchidan, deiktik markaz va nuqtayi nazarni shakllantirishdagi vazifalari; uchinchidan, narrativ matnning pragmatik talqiniga ko‘rsatadigan ta’siri.

MAKON DEIKSISI VA DEIKTIK MARKAZNING PRAGMATIK VAZIFALARI

Deiksis nutq vaziyati bilan bog‘liq bo‘lgan va o‘z ma’nosi kontekst orqali aniqlashtiriladigan til hodisasidir. Makon deiksisi esa shaxs yoki obyektning nutq vaziyati yoxud matnda belgilangan nuqtaga nisbatan joylashuvini ko‘rsatadi.

Ingliz tilidagi here va there, o‘zbek tilidagi bu yerda va u yerda birliklari makon deiksisining asosiy vositalaridan hisoblanadi. Ularning talqini ko‘pincha deiktik markazning qayerda joylashganiga bog‘liq. Deiktik markaz odatda so‘zlovchining joylashuvi bilan bog‘liq bo‘lsa-da, narrativ matnda hikoyachi yoki qahramon nuqtayi nazariga ko‘ra ham shakllanishi mumkin.

Masalan, ingliz tilidagi quyidagi gapni ko‘rib chiqamiz:

“Stay here,” she said.

Ushbu gapning o‘zbekcha muqobili:

“Shu yerda qol”, dedi u.

Har ikki tilda here va shu yerda birliklari joylashuvni bildiradi. Biroq ularning aniq referenti hikoya qilinayotgan vaziyatga bog‘liq. Agar qahramon boshqa personajga o‘zining turgan joyida qolishni buyurayotgan bo‘lsa, mazkur birliklar qahramonning makoniy pozitsiyasiga bog‘lanadi.

Boshqa bir misol:

"He looked back at the house. There, everything seemed different."

O'zbekcha tarjimasi:

"U uy tomonga yana qaradi. U yerda hamma narsa boshqacha tuyulardi."

Bu misolda there va u yerda birliklari oldingi gapda tilga olingan uy bilan bog'liq makonni ko'rsatadi. Ularning referenti faqat fizik joylashuv orqali emas, balki matnning oldingi qismi bilan bog'lanish orqali ham aniqlanadi.

Mazkur misollar makon birliklarining referensial vazifasini ko'rsatadi. Bunda birliklarning pragmatik mazmuni hikoya konteksti, personajlarning joylashuvi va matnning oldingi qismlari bilan munosabatda shakllanadi.

Narrativ diskursda deiktik markazning o'zgarishi ham muhim ahamiyatga ega. Hikoyachi voqealarni tashqi kuzatuvchi sifatida bayon qilishi yoki o'quvchini qahramonning idrok nuqtasiga yaqinlashtirishi mumkin. Ikkinchi holatda here, there, bu yerda va u yerda kabi birliklar qahramonning tajribasi bilan bog'lanib, makonni subyektiv idrok etish vositasiga aylanadi.

Demak, makon deiksisi narrativ matnda faqat joylashuvni ko'rsatuvchi vosita emas. U matn ichidagi nuqtayi nazarni aniqlash va o'quvchining voqealarni qaysi pozitsiyadan idrok etishini belgilashda ham qatnashadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek narrativ matnlarida makon birliklarining lingvopragmatik xususiyatlarini o'rganish makon kategoriyasining faqat fizik joylashuvni ifodalash bilan cheklanmasligini, balki matnning kommunikativ tashkil topishi va pragmatik talqinida ham muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Birinchidan, makon birliklari narrativ matnda obyektlar va voqealarning joylashuvini belgilash bilan birga, hikoya qilinayotgan vaziyatni o'quvchi tasavvurida shakllantirishga xizmat qiladi. Ularning semantik mazmuni muayyan kontekstda aniqlashadi.

Ikkinchidan, makon deiksisi hikoyachi va qahramon nuqtayi nazarini belgilashda muhim vosita hisoblanadi. Ingliz tilidagi here, there hamda o'zbek tilidagi bu yerda, u yerda kabi birliklar deiktik markazga munosabatni ifodalaydi. Ularning referenti narrativ vaziyat va matn kontekstiga qarab aniqlanadi.

Uchinchidan, ingliz va o'zbek tillari makon munosabatlarini ifodalashda turli grammatik vositalardan foydalanadi. Ingliz tilida predloglar muhim o'rin tutsa, o'zbek tilida kelishik qo'shimchalari, ko'makchilar va ravishlar makon munosabatlarini ifodalashda faol qatnashadi. Biroq bu farqlarni faqat grammatik shakl darajasida emas, balki kontekstual va pragmatik vazifalar doirasida ham tahlil qilish zarur.

To'rtinchidan, makon birliklari narrativ matnning referensial yaxlitligini ta'minlash, voqealar o'rtasidagi makoniy bog'lanishni saqlash va o'quvchining voqealarni idrok etishiga ko'maklashish vazifalarini bajarishi mumkin. Ularning aniq vazifasi muayyan matnning tuzilishi va kommunikativ maqsadiga bog'liq.

Umuman olganda, makon birliklarini ingliz va o'zbek narrativ matnlari asosida qiyosiy o'rganish til birliklarining semantik mazmuni, grammatik shakli va kommunikativ vazifasi o'rtasidagi munosabatlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Keyingi tadqiqotlarda turli janrlarga mansub badiiy asarlardan tuzilgan parallel yoki qiyoslanadigan matnlar korpusini shakllantirish, makon birliklarining qo'llanish holatlarini tasniflash hamda ularning pragmatik vazifalarini miqdoriy va sifat tahlili asosida tekshirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – 166 p. – URL: https://openlibrary.org/books/OL5872960M/How_to_do_things_with_words.. Open Library
2. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p. – URL: https://www.cambridge.org/core/books/speech-acts/D2D7B03E472C8A390ED60B86E08640E7. cambridge.org
3. Halliday M. A. K., Hasan R. Cohesion in English. – London: Longman, 1976. – 374 p. – URL: https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb35403436k. catalogue.bnf.fr
4. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p. – URL: https://www.cambridge.org/highereducation/books/politeness/89113EE2FB4A1D254D4A8D2011E542E4. cambridge.org
5. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 286 b. – URL: https://lib.kuaf.uz/literature/show/pragmalingvistika. lib.kuaf.uz
6. Hakimov M. X. O'zbek pragmalingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 176 b. – URL: https://lib.kuaf.uz/literature/show/ozbek-pragmalingvistikasi-asoslari. lib.kuaf.uz
7. Nurmonov A. Lingvistik tadqiqot metodologiyasi va metodlari. – Toshkent: Akademnashr, 2010. – URL: https://lib.adpi.uz/preview?filename=114a6anurmonovlingvistiktadqiqotmetodologiyasivametodlari2010.pdf. lib.adpi.uz